

УДК 343.811 : 658.5

О.В. Мамука

ОКРЕМІ ПОЛОЖЕННЯ ВИРОБНИЧОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті розглянуто окремі положення виробничого менеджменту в кримінально-виконавчій системі України та досліджено питання використання праці засуджених до позбавлення волі. Приділено увагу завданням господарської діяльності підприємств установ виконання покарань.

Ключові слова: *виробничий менеджмент, праця засуджених, трудова зайнятість засуджених, виробничо-господарська діяльність підприємств установ виконання покарань.*

В статье рассмотрены отдельные положения производственного менеджмента в уголовно-исполнительной системе Украины и исследованы вопросы использования труда осужденных к лишению свободы. Уделено внимание заданиям хозяйственной деятельности предприятий учреждений исполнения наказаний.

Ключевые слова: *производственный менеджмент, труд осужденных, трудовая занятость осужденных, производственно-хозяйственная деятельность предприятий учреждений исполнения наказаний.*

Paper deals with several dispositions of industrial management in the penal system of Ukraine and discusses the issues of use of labor of the persons sentenced to imprisonment. Special attention to the task of economic activity of penal institutions is paid.

Keywords: *production management, labor of convicted persons, production and business activities of the enterprises of penal institutions.*

Питання виробничого менеджменту в місцях позбавлення волі не було в юридичній науці предметом глибокого і всебічного аналізу. Це зумовлювалося тим, що однією з традиційно домінуючих тенденцій у господарській сфері України була зобов'язаність засуджених працювати під час перебування в місцях позбавлення волі, по-перше, і можливість, у більшості випадків, використовувати засуджених на низькооплачуваній, примітивній роботі як дешеву робочу силу, по-друге. Однак перехід економіки України на ринкові умови господарювання, включаючи створення реального ринку праці України як одного з найважливіших її складових, вимагає здійснення глибокого і всебічного наукового аналізу проблеми виробництва населення України у цілому, і трудової діяльності засуджених у місцях позбавлення волі зокрема.

Актуальність цієї проблеми зумовлена тим, що саме в цій галузі відносин, яка торкається інтересів осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, як частини населення України, останніми роками розвинулися і набули виняткової гостроти такі питання, як неможливість досягнення цілей, що стоять перед покаранням, зниження ефективності виховної роботи із засудженими, відсутність реальної можливості відшкодувати засудженими шкоду, заподіяну скоєними злочинами, також якості результатів працевикористання засуджених.

Становлення ринкової економіки і, як результат, виникнення великої кількості організаційно-правових форм підприємств і організацій, заснованих на різних

формах власності, зміцнення їх економічної і юридичної самостійності, зміна ролі держави в галузі трудової зайнятості зумовили необхідність розробки концепції трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі. Це відбиває нові економічні і юридичні умови життя українського суспільства та держави в цілому і шляхи її вирішення в умовах ринку.

Протягом тривалого історичного періоду трудова зайнятість засуджених полягала у виконанні вимог кримінально-виконавчого законодавства як елемент обов'язковості та метод ресоціалізації, наразі проблема виробничої діяльності в місцях позбавлення волі спирається на реалізацію засудженими права на працю.

Водночас завдання полягає в тому, щоб знайти шляхи розробки відповідних правових інститутів, покликаних забезпечити ефективне вирішення питань, пов'язаних із виробництвом у місцях, ізольованих від суспільства.

В Україні практично відсутня юридична література, присвячена всебічному дослідженню теоретичних і прикладних аспектів проблеми виробництва в установах виконання покарань, особливо в умовах докорінних перетворень, що відбуваються. Раніше ж проблема праці засуджених у місцях позбавлення волі досліджувалася вченими М.І. Волошиним, А.І. Зубковим, Б.Н. Кисельовим, Л.Г. Крахмальником, О.С. Міхліним, В.І. Монаховим, А.Ю. Наташевим, О.І. Процевським, С.О. Стефановим, М.О. Стручковим. Проведені ними наукові дослідження з трудової зайнятості безумовно залишаються цінними для юридичної науки, а низка їхніх теоретичних положень і висновків актуальні наразі. Водночас слід зазначити, що ці наукові дослідження були виконані на основі чинного законодавства минулого століття, що не враховувало (та й не могло враховувати) новітніх тенденцій, пов'язаних із переходом економіки України на ринкові умови господарювання, також найгостріші соціальні явища, внаслідок чого ціла низка питань правового забезпечення і теоретичного обґрунтування виробничої діяльності та працевикористання засуджених без належного вирішення вимагають нового осмислення.

Наукові дослідження в цій галузі є особливо доцільними сьогодні, коли стоїть питання про розробку механізму “окупованості” місць ув'язнення та існування кримінально-виконавчої системи країни. Ці правові положення повинні стати основою для вирішення проблеми трудової зайнятості в місцях позбавлення волі.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності концепції виробничого менеджменту в установах виконання покарань як особливої, об'єктивно необхідної системи правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на вирішення проблеми трудової зайнятості засуджених, також дослідження стану правового регулювання і практики застосування законодавства з питань використання праці осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі.

Обмеженість державних фінансових і матеріальних ресурсів, за рахунок яких функціонують органи та установи виконання покарань, а також необхідність і важливість максимального забезпечення прав людини і суспільства в цілому під час виконання та відбування кримінальних покарань, в тому числі у вигляді позбавлення волі, суттєво ускладнюють завдання з успішного вирішення зазначених вище проблем.

З метою виконання завдань, покладених на Державну кримінально-виконавчу службу України, на підставі Закону України “Про Державну Кримінально-виконавчу службу України” при установах виконання покарань створені державні підприємства як окремі юридичні особи – суб'єкти господарювання [1]. Крім того, при установах виконання покарань та слідчих ізоляторах відповідно до ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, ст.16 Закону України “Про попереднє

ув'язнення” створені виробничі майстерні [2]. Виробнича діяльність підприємств та майстерень установ виконання покарань спрямована на професійно-технічне навчання засуджених з метою їх перевиховання та ресоціалізації в процесі навчання та виробництва.

Сьогодні підприємства установ виконання покарань представляють такі галузеві напрями виробництва: металообробка, швейне та взуттєве виробництво, видобування та переробка гранітної сировини, виробництво товарів народного споживання та надання послуг промислового характеру і сільськогосподарство. Виробництво Державної пенітенціарної служби України представлене 90 промисловими, 11 сільськогосподарськими підприємствами установ виконання покарань та 137 майстернями [3].

Актуальність зазначеного пов'язана з тим, що питання фінансово-господарської діяльності пенітенціарної системи на сьогодні є найболючішим, незважаючи на те, що сама система реформується, а її фінансова сфера діяльності залишається майже без змін. Що стосується галузі кримінально-виконавчого права, то питанням виробничої діяльності державних підприємств пенітенціарної системи приділяється увага, але вони не зовсім вирішуються.

В умовах ринкової економіки правові норми, які регулюють виробництво державних підприємств пенітенціарної системи, повинні впливати на соціально-економічні процеси, що відбуваються всередині самої системи, і створювати правову основу їх діяльності. Напрацювання норм, які регулювали б виробничо-господарську та фінансову діяльність цих підприємств на сьогодні є складним завданням:

- по-перше, необхідно враховувати головну функцію кримінально-виконавчої служби – виконання кримінального покарання з метою виховання і ресоціалізації засуджених;
- по-друге, запущеність та моральне спрацювання основних фондів не дає можливість розвивати виробничу діяльність і залучати засуджених до суспільно-корисної праці на виробничих об'єктах;
- по-третє, відсутність достатнього бюджетного забезпечення фінансовими ресурсами, необхідного для утримання установ виконання покарань.

Виробничий менеджмент (управління виробництвом) передбачає, що відповідні служби менеджменту здійснюють управління процесом створення продукції організації. Для цього менеджмент здійснює такі операції: управління розробкою та проектуванням продукту; вибір технологічного процесу; розміщення кадрів та техніки по процесу тощо; управління закупівлею сировини та матеріалів; управління матеріалами на складах [4, с. 12].

Деякі проведені дослідження за результатами порівняльного факторного аналізу визначають менеджмент як професійне керування діяльністю підлеглих в організації, яке охоплює поставлення та досягнення її мети (цілей) застосування певних дій щодо підлеглих [5, с. 54].

За словниковим визначенням, менеджмент – це процес планування, організації, мотивації та контролю, спрямований на досягнення мети організації через професійно підготовлених до цього людей [6, с. 286].

Можна зазначити, що в кримінально-виконавчій системі України такий процес окреслюється управлінням виробництвом на державних підприємствах установ виконання покарань, мета якого пов'язана із залученням засуджених до трудової діяльності.

Особливість організації процесу виробництва в місцях позбавлення волі стосується проблеми забезпечення трудової зайнятості окремих категорій засуджених, неконкурентоспроможних на ринку праці, що, у свою чергу, пов'язано

зі станом загальноосвітнього навчання і професійно-технічної освіти засуджених як однієї з організаційно-правових форм забезпечення їхньої зайнятості.

Одже, відповідно до ч. 4 ст. 125 Кримінально-виконавчого кодексу України для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в цій колонії, надається можливість підготовки на курсах професійного навчання робітників на виробництві [2].

До 2010 року набуття професійних навичок для засуджених було обов'язковим елементом їх трудової діяльності [7].

Залишається обґрунтованою позиція держави щодо необхідності розміщення державних замовлень на виробництві у виправних установах з метою вирішення проблеми трудової зайнятості засуджених.

Здається логічним, що фактор приналежності виробництва безпосередньо позначається на заробітку засуджених і в кінцевому рахунку – на їхній зацікавленості в праці. Спираючись на дані, слід зазначити, що середня заробітна плата працевлаштованих засуджених у 2015 році склала 547,9 грн. на місяць (у 2014 році – 460,9 грн. на місяць, у 2013 році – 441,6 грн. на місяць) Тож за наявності в деяких засуджених зарплат 1–1,5 тис. грн. є чимало випадків, коли за місяць роботи засуджений офіційно заробляє 10–20 грн, тобто не більше одного долара США [8, с. 18].

Пенітенціарне товариство України “Донецький меморіал” завжди залишається стурбованим щодо прав тих, хто перебуває “за ґратами”, та постійно наголошують на тому, що керівники відомства ніяк не коментують факти низькооплачуваності працюючих засуджених, а на нарадах наголошують на необхідності забезпечувати самоокупність підприємств колоній. Також громадські активісти наголошують на тому, що в ситуації з правом на працю залишається значне поле для персоналу маніпулювати в питаннях праці. Засуджених і зараз змушують безоплатно працювати, вимагаючи письмово підтверджувати свою згоду, за обіцянки умовно-дострокового звільнення або взагалі поблажливого ставлення. Водночас персонал маніпулює фіксацією факту роботи та її обсягів. Засуджені не мають доступу до облікових документів та не можуть перевірити достовірність записів у них [8, с. 18].

Логічно, що однією з причин низького зростання показників виробництва є відсутність матеріальної зацікавленості в результатах своєї трудової діяльності в більшості засуджених, у тому числі в тих, хто сумлінно ставиться до роботи.

Так, на відміну від інших видів менеджменту, виробничий менеджмент в усіх своїх рішеннях повинен керуватися економічними результатами діяльності. Будь-яке рішення, яке приймається в сфері виробничого менеджменту – це захід економічного характеру. Якщо раніше успішним менеджером був той, хто швидше всіх реагував на зміну ситуації на ринку, то нині ним вважається спеціаліст, який не тільки активно реагує на зміни на ринку, а й сам змінює ринок, створює для свого підприємства нові ринки. Головне в менеджменті – ставити цілі, які відповідають інтересам підприємства, роблять його рентабельним. Менеджмент дозволяє підприємству бути більше ніж сума його окремих компонентів – капітал і співробітники. Але підприємство – це насамперед люди. Отже, менеджмент пов'язаний саме з організацією роботи людей [4, с. 11].

За даними Державної пенітенціарної служби, число працездатних осіб в установах виконання покарань станом на 01.01.2016 року становило 32 095 осіб (у 2014 році – 32,3 тис. осіб, у 2013 році – 63 803 особи), із них працевлаштовані 16 226 осіб – 50,6 % від кількості працездатних та 30,2 % від загальної кількості засуджених (у 2014 році – 18 тис. осіб, у 2013 році – 30 297 осіб) [8, с. 18].

Такі статистичні дані можна пов'язати з тим, що у 2014 році відповідно до Закону України "Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засуджених до позбавлення волі" праця засуджених з обов'язку працювати стала правом [9].

Оскільки більшість підприємств в Україні працюють у складних умовах, спостерігається відтік трудового потенціалу і зростає безробіття, то ці процеси неминуче поширюються і на підприємства кримінально-виконавчої системи. Усе це вимагає нових підходів у галузі пенітенціарної політики держави. Першочерговість завдання, яке стоїть перед державою, це фінансування всієї пенітенціарної системи з державного бюджету.

Також досліджувалось, що втрати робочого часу, пов'язані з організаційно-технічними причинами, розподіляються так: до 45–50 % втрат фонду робочого часу, що допускаються з вини адміністрацій, викликані відсутністю матеріалів, сировини й електроенергії, 20–25 % – незабезпеченістю роботою і несправністю обладнання, 20 % – недоліками в матеріально-технічному забезпеченні підприємств, 8–10 % втрат допускається з вини засуджених внаслідок порушень трудової дисципліни [10, с. 12].

Характеристика деяких факторів, які впливають на трудову зайнятість засуджених, підтверджує необхідність розгляду і детального вивчення питань, які мають безпосередній зв'язок з трудовою активністю засуджених. Забезпеченість роботою, розмір заробітної плати позитивно позначаються на виправленні засуджених. Великі накладні витрати, низька якість продукції, які не задовольняють замовника, використання примітивних технологій у процесі виконання замовлення негативно впливають на виправлення засуджених. Головною проблемою на державному рівні залишається переконання, що колонії можуть "прогодувати" себе самі. Звідси – пріоритет виробничих інтересів над завданнями соціальної роботи [10, с.13].

У зв'язку з викладеним слід погодитись з думкою дослідників щодо питання про співвідношення виховних і економічних завдань, які вирішуються в процесі організації праці засуджених, що в сучасних умовах виробнича діяльність повинна здійснюватися не тільки заради досягнення економічних результатів, а з метою якнайшвидшої реінтеграції засуджених у суспільстві [10, с. 9].

Слід зауважити, що загальні положення виробничого менеджменту мають на меті бути напрямом кримінально-виконавчої політики в галузі виправлення засуджених у поєднанні зі спонуканням і залученням їх до праці.

Можна зробити висновок про необхідність коригування принципів кримінально-виконавчого права, які повинні бути змінені з урахуванням позитивних характеристик трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі. Необхідне закріплення таких принципів, як:

- підпорядкування виробничо-господарської діяльності установ, які виконують покарання, виховним цілям;
- повна трудова зайнятість для бажаючих працювати засуджених на основі її ресоціалізуючих властивостей;
- участь держави в розвитку виробничої бази виправних установ на основі її різних організаційно-правових форм.

Підприємства установ виконання покарань, що взяли на озброєння концепцію маркетингу, значну увагу приділяють проблемі оптимізації процесу товарообігу від виробника продукції до споживача, оскільки комерційний успіх підприємства багато в чому визначається тим, наскільки вдало обрані канали реалізації вироблених ними товарів, форми і методи збуту, чи достатній асортимент і рівень якості наданих підприємством послуг, що супроводжують продаж продукції [4, с. 10]. Також завжди запрошуються потенційні замовники та партнери-інвестори до взаємовигідної співпраці щодо налагодження перспективних виробничих проектів. На цей час керівництвом підприємств та майстерень установ виконання

покарань в областях ведеться активна робота з налагодження співпраці з місцевими органами влади та пошуку замовлень. У регіонах, де розташовані установи виконання покарань, створюються робочі групи для вивчення ринку споживання товарів та послуг, що можуть виготовлятися і надаватися на наявних потужностях. З урахуванням пропозицій райдержадміністрацій, виконкомів рад міст обласного значення, підприємств та організацій різних форм власності, розробляють номенклатуру та обсяги продукції установ виконання покарань області на певний період [3].

Нині продовжується реформування пенітенціарної системи України відповідно до обраного керівництвом нашої держави курсу на виконання зобов'язань перед Радою Європи (у т.ч. рекомендацій її експертів) щодо демілітаризації кримінально-виконавчої системи та підвищення ефективності діяльності державних підприємств кримінально-виконавчої системи України.

Постає питання в необхідності розробки правових положень виробничого менеджменту щодо встановлення правових гарантій для засуджених, які бажають працювати у виправних установах. Також на законодавчому рівні пропонується врегулювати питання про співвідношення виховних і виробничих завдань, які досягаються в процесі організації виробництва і трудової зайнятості засуджених.

Правове регулювання фінансово-господарської діяльності державних підприємств установ виконання покарань потребує значної уваги як головного елемента забезпечення нормальної життєдіяльності пенітенціарної системи в сучасних економічних умовах і приведення їх у відповідність до європейських стандартів, а саме забезпечення достатньо оплачуваної праці, застосування "податкової амністії" за борги минулих років державних підприємств установ виконання покарань, створення сприятливого інвестиційного клімату для приватного бізнесу тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Державну Кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 30. – Ст. 409.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 3-4. – Ст. 21.
3. Дані сайту Державної пенітенціарної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>.
4. Менеджмент підприємницької діяльності : навч.-метод. комплекс для суд. спец. "Економічна та соціальна географія" з курсу "Менеджмент підприємницької діяльності" / Упорядн. Ю.Ю. Сільченко, Л.В. Ключко. – Харків, 2012. – 124 с.
5. Шаповал В. Менеджмент : порівняльний аналіз понять / В. Шаповал // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2008. – № 1(50). – С. 51-56 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrndnc.org.ua>.
6. Менеджмент : понятійно-термінол. слов. / За ред. Г.В. Щокіна, М.Ф. Головатого, О.В. Антонюка, В.П. Сладкевича. – К. : МАУП, 2007. – 744 с.
7. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21.01.2010 № 1828-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 12. – Ст. 114.
8. Дотримання прав ув'язнених в Україні – 2015. Доповідь "Донецького меморіалу" / упоряд. О.П. Букалов. – Харків, 2016. – 48 с.
9. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засуджених до позбавлення волі : Закон України від 08.04.2014 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 23. – Ст. 869.
10. Стефанов С.О. Організаційно-правові проблеми трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 // Стефанов Сергій Олександрович ; Одес. нац. юрид. академія Міністерства освіти і науки України. – Одеса, 2002. – 20 с.